

Részletes zárójelentés

A kutatás menete

A kutatás a szerződés aláírásának elhúzódása miatt csak 2005 márciusában kezdődhetett el. A kutatást nem csak a késői indulás akadályozta, de az is hogy, az amúgy is szerény költségvetés kutatási célú felhasználását a bevezetett szabályok erőteljesen korlátozták. Így külső kutatók bevonása csak korlátozottan vált lehetővé. Ráadásul a tervezett külső kutatókat mással kellett helyettesíteni. A kutatás többségét alapvetően a témavezető maga végezte a VKI két munkatársának segítségével. Ezzel magyarázható, hogy a közleményekben csak a témavezető publikációi találhatók meg.

A kutatás célja

A kutatás egyik célja annak vizsgálata volt, hogy az EU csatlakozás után Magyarországnak sikerül-e a jelenlegi nettó agrárexportőri pozíciót fenntartani mind az EU-15-ök, mind az EU-24-ek vonatkozásában. A kutatás másik célja abból fakadt, hogy mivel az EU-csatlakozást követően várhatóan növekszik a magyar agrártermelés és agrárexport-potenciál, ugyanakkor az EU a kibővülés ellenére is csak kismértékben növekvő piacot nyújt a magyar agrártermékek számára, így szükségszerű alternatív értékesítési lehetőségek feltárása. A kutatás másik célja tehát annak vizsgálata volt, hogy az elkövetkező években milyen alternatív piaci lehetőséget kínálnak az EU-n kívüli részpiacok - nevezetesen Kína, Oroszország és a fejlődő országok - a magyar agrártermékek számára és hogyan lehet ezeket kihasználni a magyar agrárexport növelése érdekében.

Az alapvetően stratégiai jellegű és jövőorientált kutatás három síkon futott:

- * egyrészt feltárta a magyar mezőgazdaság és agrárkülkereskedelem csatlakozás utáni helyzetét a velünk együtt csatlakozott országokkal összehasonlítva,
- * másrészt előrejelzést készített az EU-agrárpiacának középtávú alakulásáról és a magyar agrárexport EU-piaci lehetőségeiről,
- * továbbá prognosztizálta az alternatív piaci lehetőségek alakulását a potenciális országok, ország-csoportok, valamint a világ mezőgazdasági helyzetének alakulása tükrében, és
- * felvázolta, hogy hogyan tudja a magyar mezőgazdaság a kínálkozó lehetőségeket kihasználni.

A kutatás ütemezése

2004: Az EU agrárpiacának várható alakulása középtávon

- * Az EU agrárpiacainak várható alakulása a 2010-ig terjedő időszakban, figyelembe véve a világ agrárpiacain, a WTO-tárgyalásokon, illetve az EU mezőgazdaságában végbemenő változásokat $\Rightarrow$ termékpiaci megközelítés (gabonafélék és olajosmagvak, tej és tejtermékek, marha- és borjúhús, sertéshús, baromfihús, juh- és kecskehús)

- * A 10 kelet- és közép-európai ország agrárpiacának várható alakulása középtávon ⇒ termékpiaci megközelítés (gabonafélék és olajmagvak, tej és tejtermékek, marha- és borjúhús, sertéshús, baromfi, juh- és kecskehús)
- * Következtetések a magyar agrárexport piaci lehetőségeire.

2005: A magyar mezőgazdaság és agrárkülkereskedelem csatlakozás utáni helyzete

- * Az EU-csatlakozás hatása a magyar mezőgazdasági termelésre s az exportpotenciál alakulására, tekintettel a megváltozott támogatási, jövedelmezőségi helyzetre ⇒ ágazati szintű elemzés
- * A csatlakozás hatása a magyar agrárkülkereskedelem alakulására - mind az EU, mind pedig a többi reláció vonatkozásában; az agrárexport alakulása és relációs struktúrájának változása a kibővülés, a kereskedelmi korlátok megszűnte és az EU agrárimport-támogatási rendszerének átvétele hatására; az agrárimport alakulása és belső piacra gyakorolt hatása; az agrárkereskedelmi egyenleg alakulása ⇒ termék-csoportos vizsgálat
- * A magyar agrárpiaci pozíciók alakulása az EU-15-ök, valamint a velünk együtt csatlakozó országok piacain ⇒ alternatív értékesítési piacok szükségessége és lehetősége

2006: Az alternatív piacok (Kína, Oroszország, fejlődő országok), valamint a világ mezőgazdaságának és felvevő piacának várható alakulása

- * a hazai agrártermelés várható alakulása,
- * új tendenciák az illető ország, illetve országcsoport, valamint a világ agrárszférájában ⇒ ennek hatása az agrárpiac helyzetére
- * az agrárkülkereskedelem várható változása, különös tekintettel az agrárimport várható alakulására,
- * az egyes termékpiacok helyzete ⇒ a magyar kivitel szempontjából fontos termékpiacok részletes elemzése, középtávú prognózis készítése.

2007: A kínálkozó piaci lehetőségek kihasználásának esélyei, feltételei

- * a magyar agrárimport perspektívái - országimázs, agrármarketing, fizetési és szállítási kondíciók,
- * a piaci jelenlét formái: kereskedelemfejlesztő vállalkozások, logisztikai bázis, márkaboltok,
- * a mezőgazdasági-élelmiszeripari kooperációk kínálta lehetőségek kiaknázása
- * az EU kínálta lehetőségek kihasználása ⇒ a “development co-operation” és a “food aid” lehetőségei

A kutatás legfőbb eredményei

A kutatás eredményeit a tudományos kutatások jegyzéke tartalmazza, amely 12 publikációból (könyvfejezetek, cikkek és konferencia kiadványok) és 3 nem publikált tanulmányból áll. Az alábbiakban az ezekben közölt legfőbb megállapításokból emelünk ki néhányat.

- a) A magyar mezőgazdaság EU-csatlakozás utáni helyzetét megvizsgálva – a rövid időtáv ellenére - megállapítható, hogy a csatlakozás pozitív hatással volt a magyar agrártermelés alakulására, különösen a támogatások zömét élvező gabonaszektorban. A legfőbb problémává az első években a felesleg értékesítése vált, s mivel erre az EU-n belül csak minimális lehetőség nyílt, így a kutatás tárgyát képező alternatív piacok feltárása a feltételezettnél is akutabbá vált.

Az agrártermelői jövedelmek elsősorban a részben EU-s finanszírozású, részben a magyar költségvetésből megfejelt (top-up) területalapú támogatások következtében emelkedtek, mivel az agrártermelői árak a csatlakozást követően csökkentek. A közvetlen támogatásban nem részesülő gazdák jövedelmét jelentősen csökkentette, hogy az agrárrolló tovább nyílt, mivel az agrártermelői árak csökkenése az input-árak emelkedésével párosult a csatlakozást követő első években.

Mivel a termelői árak a várt kismértékű emelkedés helyett csökkentek a csatlakozás első éveiben, így elmaradt a lakosság által félt fogyasztói "árrobbanás". Habár néhány termék (például cukor, sertéshús) ára emelkedett, másoké (például tej, tejtermékek, liszt, kenyér) azonban csökkent. Azóta a helyzet némileg megváltozott, de az emelkedő termelői árak sokkal inkább a világpiaci tendenciáknak, mint az EU csatlakozásnak tudhatók be.

- b) A várakozásoknak megfelelően alakult a piaci verseny, ami mind a kibővült EU piacán, mind a velünk együtt csatlakozott országok piacain, mind a belső piacon, mind a harmadik országok piacán erőteljesebbé vált.

Ennek tulajdonítható, hogy kutatásunk eredményei azt a hipotézisünket támasztották alá, hogy Magyarországnak az EU-csatlakozást követően nem sikerült nettó agrárexportőri pozícióját fenntartani az EU-val: 2005 elejére a velünk együtt csatlakozott országokkal szemben vált deficitessé agrár-külkereskedelmünk egyenlege, majd 2006 júliusára a régi tagállamokkal kapcsolatban is. Szerencsére az EU-n kívüli országokkal lebonyolított agrár-külkereskedelem mindvégig pozitív szaldóval zárt, s 2006 végére az itt elért 674 millió eurós agrártöbblet elensúlyozni tudta a 113 millió eurós EU-s hiányt. (Azóta a helyzet valamelyest javult.)

Kutatásunk sajnos azt a másik hipotézist is alátámasztotta, hogy az EU a kibővülés ellenére sem fog bővülő piacot nyújtani a magyar agrártermékek számára: míg 2003-ban a magyar agrárexport 62%-a irányult az EU-15-ök piacára, addig 2006-ban csupán öt százalékponttal nagyobb exporthányad (67%) talált piacot az immáron 25 tagot számláló EU-ban. Az agrárimport oldalon ezzel szemben 20 százalékponttal nagyobb importbehatolást voltunk kénytelenek elszenvedni, s ennek eredőjeként jelenleg agrárimportunk közel 90%-a az EU-ból érkezik.

- c) A fenti fejlemények legfőbb oka kevésbé az elégtelen exportteljesítmény, mint a vártnál erőteljesebb importbehatolás volt. Szerencsére ennek egy része az import átrendeződésének és megváltozott statisztikai nyilvántartásának számlájára írható, de az új tagok esetében már aligha magyarázhatjuk ezzel az agrár-kereskedelmi mérleg negatívvá válását. Szembe kell néznünk gyengébb exportteljesítményünkkel, amely alapvetően termelési,

versenyképességi, minőségi, élelmiszerbiztonsági és marketing problémákra vezethető vissza, ugyanakkor számolnunk kell belső piacunkon a növekvő versennyel. Az olcsó, de silány minőségű áruk behozatalát a hazai beszállítók alkuerejének növelésével, a hazai hatósági minőségvizsgálati rendszer kiépítésével, a beszerzési ár alatti értékesítés megtiltásával, vagyis piacvédelemmel és a tisztességes versenyhelyzet megteremtésével lehetne féken tartani.

Ami a perspektívákat illeti, nincs okunk túlzott optimizmusra. 2007-től az EU újabb két agrár-országgal (Bulgária és Románia) bővült, s nem kizárt, hogy a velük folytatott agrárkereskedelemben ugyanaz a folyamat fog lejátszódni, mint az EU-9-ek esetében. Igaz, hogy az elkövetkezendő években tovább fog nőni a magyar agrártermelők jövedelemtámogatása, de az EU Közös Agrárpolitikája olyan változásokon ment és megy keresztül,¹ amely sem a termelés-, sem az exportnövelésnek nem kedvez. A változás dinamikája és mélysége alapvetően a WTO Dohai Fordulóján elérendő megállapodástól fog függni. Bár a keretszámokat még nem ismerjük, a tendenciák és azok hatása már felvázolható:

- * az agrárvámok csökkentése következtében az EU s így Magyarország piacvédelmi szintje is csökkenni fog, vagyis erősödni látszik a verseny az EU-s és a belső, hazai piacon;
- * természetesen a mi piacra jutásunk is javulhat, de csak exportunk 30 százaléka esetében, hiszen az EU-26-ok esetében nem fognak változni a piacra jutás feltételei; kérdés, hogy képesek leszünk-e az EU-n kívüli piacra jutási lehetőségeket kihasználni, állni tudjuk-e az OECD-országok, de egyre inkább a fejlődő országok növekvő versenyét harmadik országok piacán;
- * a fenti kérdés annál is inkább jogos, mivel az exporttámogatásokat csak egyre csökkenő mértékben, 2013-tól pedig egyáltalán nem fogjuk tudni igénybe venni;
- * ráadásul a WTO-megállapodás erőteljesen csökkenteni fogja azokat a belső agrártámogatásokat, amelyek 2013-ig tartó növekedését a csatlakozási szerződés magában foglalja.

d) Ugyanakkor némi optimizmusra adnak okot a világ mezőgazdaságának várható alakulásáról készült prognózisok. Ezek szerint a következő 10 évben a világ agrárpiacait a kereslet fogja vezérelni, elsősorban a fejlődő országok népesség- és jövedelemnövekedése, valamint az urbanizáció fokozódása következtében. A kereslet centruma tehát alapvetően a fejlődő országok lesznek, s a kereslet struktúrája eltolódik a feldolgozott és az állati termékek felé. Habár az agrártermékek reálárai alapvetően nem fognak nőni, nominális ár-emelkedésre számítani lehet. (Azóta ez a tendencia egyre erőteljesebbé kezd válni.)

Ugyancsak számolni kell azzal, hogy amennyiben az olajárak magas szinten maradnak, akkor fokozottabban beindulhat az energianövények termelése, ami megnöveli a föld és a víz iránti keresletet. Ez a folyamat pedig felértékelheti az olyan agro-potenciállal rendelkező országok helyzetét, mint Magyarország.

Az export-orientációra való hosszú távú berendezkedést egyrészt a világgazdasági és agrárpiaci tendenciák indokolják, másrészt az agrárgazdaság a magyar gazdaságnak egyik olyan szektora, amely nettó agrárexportőri pozíciója révén jelentős mértékben hozzájárult a külgazdasági egyensúly javításához, s erről a jövőben sem tud lemondani.

Ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság sikeres nettó exportőr maradjon, versenyképességünk növelésére, a költségek csökkentésére, a hatékonyság növelésére, az áruszerkezetnek a feldolgozott, magas hozzáadott értékű, illetve állati termékek, valamint a zöldség- és gyümölcszek-

¹ Gondoljunk a cukor-, a bor-, a zöldség- és gyümölcs termékpálya, vagy az intervenciók rendszer átalakítására.

tor termékei irányába való átalakítására, a minőség javítására, hatékony marketingre és az értékesítési infrastruktúra fejlesztésére van szükség. Mivel az előrejelzések szerint az agrárvilágpiac súlypontja a fejlődő és a feltörekvő országok irányába fog eltolódni, szükséges a földrajzi struktúra diverzifikálása, a nagyarányú EU-függés csökkentése.

Magyarország agrármozgásterét ugyanakkor erőteljesen behatárolja az EU Közös Agrárpolitikája, annak várható, de ma még kiszámíthatatlan változása, valamint a WTO, illetve a Dohai Forduló jelenleg még homályba vesző rendelkezései.

E) Mivel agrárexportunk ma már több mint 30%-a nem tud a kibővült EU-ban értékesülni, ezért fokozottan van szükség az alternatív piacok feltárására. A potenciális alternatív piacok közül kutatásunk alapvetően és részletesebben kettőre koncentrált, nevezetesen Oroszországra és Kínára.

Habár **Oroszország** agrárexportunk csupán 6%-ának jelent piacot a 90-es évekbeli 11-15%-kal szemben, az 5. legfontosabb agrárpiacunk Németország, Olaszország, Ausztria és Románia után. Agrárküzkereskedelmünk egyenlege az utóbbi 20 évben pozitív volt, bár ennek nagysága némileg zsugorodott. Összes kivitelünk 22,4%-át az agrártermékek teszik ki a 20 évvel ezelőtti 42%-kal szemben. A kivitel áruszerkezete jelentősen átrendeződött: az export 60%-át a zöldség és gyümölcskészítmények teszik ki. Fontos termékek még az állati eledel, a kukorica és a savanyúság.

Az agrárexport növelésének lehetőségét egyrészt az ország gazdasági stabilizációja, emelkedő gazdasági növekedési üteme, másrészt az élelmiszerfogyasztás várható növekedése adja. Oroszország várható WTO-tagsága pedig kiszámíthatóbb piacra jutási feltételeket teremthet.

Ugyanakkor igen sok tényező akadályozza a dinamikus agrárexport-növelést. Ezek az alábbiak:

- * A megcélzott ország emelkedő agrártermelése és a szükséglet növekvő részének saját termelésből való kielégítése, az önellátás szintjének emelkedése, az élenkülő oroszországi feldolgozás,
- * a fogadó ország piacvédelmi, importkorlátozó intézkedései,
- * a még mindig magas országkockázat,
- * a magas agrár- és exporttámogatással és jelentős marketinggel bíró, tőke-erős országok (USA, EU) versenye,
- * a külföldi befektetések,
- * az olcsó tengeri szállítási lehetőségekkel bíró országok (USA, EU, latin-amerikai országok) versenyelőnye,
- * az élelmiszersegélyek piackiszorító szerepe,
- * a magyar agrárexport esetében a közvetítői kereskedelem igen magas (közel 70%-os) aránya, valamint
- * Oroszország várható WTO-tagsága, amely jobban megnyitja az ország agrárpiacát a velünk versenyző országok előtt

A kutatás eredményei szerint a fenti tényezők eredőjeként az elkövetkezendő években várhatóan állattenyésztési termékekből (szarvasmarha, sertés, baromfi) fog Oroszország nagyobb mértékben behozatalra szorulni, a későbbiekben pedig az állattenyésztés felfutása után takarmányból, ami a magyar kukoricaexportnak tud piacot biztosítani. Távlatosan esélyes lehet a magyar bor és a tejtermékek.

A **kínai** agrárpiazi lehetőségekre vonatkozó kutatásaink egyelőre a kínai mezőgazdaságra vonatkoztak, de ezek sokat sejtetőek. Az alapvető paradoxon Kína esetében, hogy a világ népességének 22%-át adó s évente 15-17 millióval gyarapodó ország a világ termőföld felületének mindössze 7%-ával rendelkezik, s az ország területének mindössze 4%-a alkalmas szántóföldi művelésre s ez is évről évre csökken. Ugyanakkor a lakosság 70%-a még mindig vidéken él, ahol az agrármunkanélküliek száma 170-200 millió. Ráadásul jelentős jövedelemkülönbség van a vidékiek kárára, ami jelentősen visszafogja fogyasztásukat. Ezzel együtt a hagyományos önellátást egyre kevésbé tudják fenntartani, az ország egyre inkább importra szorul: becslések szerint az elkövetkező 30 évben Kína több száz millió tonna élelmiszerimportra fog szorulni, részben gabonafélék, részben pedig állati termékek, illetve takarmány formájában. Ez alapvetően a mezőgazdasági termelés alacsony technikai szintjével, a korszerű technikák hiányával, az önellátó, natural gazdálkodás még mindig magas arányával, a föld tulajdonlással és használatlaltal kapcsolatos jogi bizonytalansággal magyarázható. Az intenzív földművelés tartalékai (öntözés, műtrágyahasználat, infrastruktúra, raktározás) ugyanakkor igen jelentősek, bár ezek kihasználását a már így is nagyfokú környezetszennyezés, az elsivatagosodás, a talajerózió erőteljesen behatárolja.

A kutatás eredményeinek hasznosítása

A kutatás a fenti témák szerinti bontásban alapvetően az MTA Világgazdasági Kutató Intézetében folyt, ahol nemcsak az EU-csatlakozással, de az EU mezőgazdaságával, a fejlődő országokkal, illetve Kínával hosszú évek óta foglalkozó kutatók találhatók meg. Ugyanakkor egyes résztémák esetében (elsősorban Oroszország) sor került külső kutatók bevonására.

Kutatásunk eredményeinek közzétételére egyrészt az MTA Világgazdasági Kutató Intézet kiadványaiban (Kihívások, Kelet-Európa Tanulmányok, önálló kötetek), másrészt szakfolyóiratokban (Külgazdaság, Gazdálkodás, Statisztikai Szemle, Közgazdaság-Tan), illetve előadások, nemzetközi konferenciák keretében került sor. Ugyanakkor a kutatási eredményeket mind a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, a Külügyminisztérium, mind pedig a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium közvetlenül is felhasználhatja a magyar gazdasági és agrárstratégia megalapozásához, illetve az agrárkülgazdaságpolitika továbbfejlesztéséhez.